

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА**

**ПРАКТИКУМ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ»
ОБОВ'ЯЗКОВОГО КОМПОНЕНТУ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ
ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Д8 «Право»

Дніпро – 2025

УДК 94(477)+340.15
К 90

*Схвалено Науково-методичною радою
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 9 від 21.05.2025 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Андрій КУЧУК, професор кафедри права та публічного управління Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, доктор юридичних наук, професор;

Геннадій ВАСИЛЬЧУК, проректор з наукової роботи Запорізького національного університету, доктор історичних наук, професор.

УКЛАДАЧІ:

Ольга КУЛІНІЧ, завідувач кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Людмила ДОБРОБОГ, професор кафедри теорії держави та права Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор.

К 90 Кулініч О. О., Добробог Л. М. Практикум з навчальної дисципліни «Історія держави та права України» обов'язк. компон. освіт. прогр. перш. (бакалавр.) рівня вищ. освіти. Дніпро : ДДУВС, 2025. 44 с.

Видання «Історія держави та права України: практикум» підготовлено відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Історія держави і права України».

Для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності D8 «Право», а також для всіх, хто цікавиться державно-правовою тематикою.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
ТЕМА 1. Історія держави та права України як наука та навчальна дисципліна. Давні держави Північного Причорномор'я та Приазов'я	7
ТЕМА 2. Держава та право України князівського періоду (IX – XIV ст.)	11
ТЕМА 3. Держава та право українських земель у литовсько-польський період (XIV – XVII ст.)	15
ТЕМА 4. Держава та право України козацько-гетьманської доби (XVII – XVIII ст.)	18
ТЕМА 5. Держава та право українських земель у складі Російської та Австрійської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.). Революція та спроби відновлення української державності (1917-1920 рр.)	24
ТЕМА 6. Українські землі в роки Другої світової війни. Держава і право УРСР у 1919-1991 рр.	28
ТЕМА 7. Розбудова української державності на сучасному етапі	33

ВСТУП

Пропонований практикум з навчальної дисципліни «Історія держави та права України» є невід’ємною складовою освітнього процесу, спрямованою на поглиблення та закріплення теоретичних знань, отриманих під час лекційних занять. Вивчення історії становлення та розвитку вітчизняної державності та правової системи має фундаментальне значення для формування юриста, здатного критично осмислювати сучасні правові явища та прогнозувати їх подальший розвиток.

Практикум охоплює ключові періоди історії української державності та права, починаючи від давніх часів, до сьогодення. Кожна тема заняття включає різноманітні завдання, розроблені з метою активізації самостійної роботи, розвитку аналітичних навичок, уміння працювати з історичними писемними джерелами, картами та довідковою літературою. Серед них – аналіз правових пам’яток, порівняльний аналіз правових інститутів, дискусії з актуальних історико-правових проблем. Авторами навчального посібника передбачено міжпредметний підхід при вирішенні здобувачами вищої освіти практичних завдань. Історія держави та права України безпосередньо пов’язана з вивченням навчальних дисциплін «Теорія держави та права», «Конституційне право», «Міжнародне публічне право» тощо. Враховуючи саме цей чинник, практичні завдання з теми 6 «Українські землі в роки Другої світової війни. Держава і право УРСР у 1919-1991 рр.» та теми 7 «Розбудова української державності на сучасному етапі» дещо складніші за завдання з попередніх тем та вимагають знання теорії права та загального уявлення про галузеве законодавство.

Слід пам’ятати, що практикум входить до навчально-методичного комплексу навчальної дисципліни «Історія держави та права України» і його, як самостійне видання, можливо використовувати тільки в окремих випадках. Також варто користуватися навчальним посібником «Історія держави і права України: хрестоматія»¹.

Ефективне виконання завдань практикуму сприятиме:

- глибшому розумінню закономірностей розвитку української держави та її права;
- формуванню навичок самостійного дослідження історико-правових явищ;
- розвитку вміння застосовувати історичні знання для аналізу сучасних правових процесів;
- удосконаленню усного та письмового юридичного мовлення;
- підготовці до складання підсумкового контролю з навчальної дисципліни «Історія держави та права України».

¹ Добробог Л. М., Цигульський С. М. Історія держави і права України. Дніпро : ДДУВС, 2024. 69 с.

А також впливатиме на такі результати навчання² та вміння, як:

- проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел;
- працювати в команді, забезпечуючи виконання завдань команди;
- застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи;
- пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів;
- виокремлювати й аналізувати юридично значущі факти і робити обґрунтовані правові висновки.

Сподіваємось, що практикум буде не лише корисним інструментом у вашому навчанні, але й зможе дати відповіді на процеси, які відбуваються на теренах України сьогодні.

² Про затвердження стандарту вищої освіти спеціальності 081 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: Наказ МОН України від 20.07.2020 р. № 644. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zi.zminamy-644-20.03.2023.pdf>.

ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назва теми	Нормативний обсяг годин	Всього годин з викладачем	З них:			
				Лекцій	Семінарських занять	Практичних занять	Самостійна робота
1.	Тема 1. Історія держави та права України як наука та як навчальна дисципліна. Давні держави Північного Причорномор'я та Приазов'я	12	4	2	2		8
2.	Тема 2. Держава та право України князівського періоду (IX – XIV ст.)	12	4	2	2		8
3.	Тема 3. Держава та право українських земель в литовсько-польський період (XIV – XVII ст.)	12	4	2	2		8
4.	Тема 4. Держава та право України козацько-гетьманської доби (XVII – XVIII ст.)	13	4	2	2		9
5.	Тема 5. Держава та право українських земель у складі Російської та Австрійської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.). Революція та спроби відновлення української державності (1917-1920 рр.)	15	6	4	2		9
6.	Тема 6. Українські землі в роки Другої світової війни. Держава і право УРСР у 1919-1991 рр.	13	4	2	2		9
7.	Тема 7. Розбудова Української держави на сучасному етапі	13	4	2	2		9
	Всього годин:	90	30	16	14		60

ТЕМА 1. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА УКРАЇНИ ЯК НАУКА ТА ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА. ДАВНІ ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМО'Я ТА ПРИАЗОВ'Я

Кількість годин – 2

Навчальні питання:

1. Історія держави і права України як наука: актуальні проблеми.
2. Історія держави і права України як навчальна дисципліна: основні завдання. Періодизація та структура курсу.
3. Античні поліси: форма держави, територіальний устрій, органи державної влади.
4. Скіфські племена (VII ст. до н.е. – III ст. н.е.). Проблема державності.

Навчальна мета заняття:

- з'ясувати основні поняття, які характерні як для даної теми, так і для історико-юридичної науки в цілому;
- користуючись писемними джерелами, вміти давати характеристику державному устрою, суспільному устрою перших державних утворень на українських землях.

Література:

1. Бандурка О. М. Історія держави та права України: підручник. Харків : ХНУВС, 2019. 448 с. URL : <http://dspace.univd.edu.ua>.
2. Боняк В., Селіхов Д., Завгородня Ю. та ін. Історія держави і права України: навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2024. 208 с.
3. Бурдін М. Ю., Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL : https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Istoriia-derzhavy-i-prava-Ukrainy_hrestomatiya_Bahdurka_2021.pdf.
4. Добробог Л. М., Цигульський С. М. Історія держави і права України: хрестоматія. Дніпро : ДДУВС, 2024. 71 с.
5. Забзалюк Д. Є. Історія держави та права України: навч. посібник (у схемах і таблицях). Львів : ЛьвДУВС, 2017. 120 с. URL : https://org2.knuba.edu.ua/pluginfile.php/113564/mod_resource/content/1/posibnik_shemy.pdf.
6. Історія держави та права. Мультимедійний посібник. К. : НАВС, 2021. URL : https://arm.navs.edu.ua/books/idpu_2021/info/lec1.html.
7. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави та права. Підручник. Практикум. Тести (3-тє вид., стереотип.). К. : Юрінком Інтер, 2023. 584 с.
8. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: підручник. К. : Ін Юре, 2007. 624 с.
9. Марченко О. В. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник: у 2-х т. Дніпро : ДДУВС, 2024. Т. 1. 312 с.

10. Петришин О. В., Лук'янов Д. В., Максимов С. І. та ін. Загальна теорія права: підручник. Харків : Право, 2021. 568 с.
11. Талдикін О. В. Теорія влади (структурно-логічні схеми і таблиці): навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 163 с.
12. Тацій В. Я., Рогожин А. Й. Історія держави і права України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. К. : Ін Юре, 2000. Т. 1. 648 с.
13. Трофанчук Г. І. Історія держави та права України: навч. посібник. К. : Юрінком Інтер, 2011. 382 с.
14. Лавренко Д. О. Роль юридичних конструкцій в нормотворчій діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 130-135. URL : <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/issue/view/17460>.
15. Чепік-Трегубенко О. С. Верховенство права у формуванні державної політики у сферах національної безпеки і оборони: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. Спец. вип. № 2(121). С. 183-188. URL : https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=VN76UIIAAAAJ&citation_for_view=VN76UIIAAAAJ:zA6iFVUQeVQC.
16. Геродот про життя кіммерійців і скіфів. URL : https://wiki.kubg.edu.ua/%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D1%82_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F_%D0%BA%D1%96%D0%BC%D0%BC%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B9%D1%86%D1%96%D0%B2_%D1%96_%D1%81%D0%BA%D1%96%D1%84%D1%96%D0%B2.

Ключові поняття:

Джерело історичне – носій історичної інформації, певна кількість артефактів минулого (старожитностей), що виникли як продукт розвитку природи й культури та відображають той чи інший бік людської діяльності. Розрізняють: речові – посуд, зброя, одяг, іграшки, техніка; письмові – книжки, блокноти, енциклопедії, розмальовки, документи, свитки; усні – легенди, міфи, думи, казки, перекази.

Історія держави та права України як навчальна дисципліна – це система понять щодо державно-правових явищ, закономірностей, законів, суспільно-політичних систем, спрямованих на накопичення у тих, хто навчається, необхідного рівня знань, умінь і навичок.

Історія держави та права України як юридична наука – це система знань, теорій, гіпотез, практичних узагальнень та прикладів щодо виникнення і функціонування державно-правових явищ у різні періоди розвитку українського суспільства.

Метод (від гр. «methodos – шлях дослідження, теорія, учення) – спосіб досягнення певної теоретичної мети або практичного завдання.

Наука – форма інтелектуальної діяльності людини, яка спрямована на отримання істинних знань про світ (природу, суспільство, мислення), відкриття законів світу та прогнозування його розвитку.

Об'єктом історії держави і права України як науки виступають держава та право України в сучасному конституційно-територіальному її розумінні.

Предметом історії держави і права України як науки є конкретний аспект об'єкта, що досліджується наукою (історія виникнення, становлення та розвиток типів, форм держави, державно-правових інститутів тощо на теренах України).

Протодержава – прототип держави, яка за формою ще не держава, але виконує функції політичної влади.

Чифдом – політичне об'єднання диференційованих спільнот, об'єднаних під постійною владою верховного вождя.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. У чому полягає відмінність між об'єктом та предметом історії держави та права України? Уточніть їх співвідношення.
2. Знайдіть схожі та відмінні ознаки між історією держави та права України з теорією держави та права.
3. Як пов'язана історія держави та права України з галузевими юридичними навчальними дисциплінами?
4. Дайте визначення функцій історії держави та права України.
5. Розкрийте сутність, соціальне, науково-пізнавальне і навчальне призначення історії держави та права України через її функції.
6. Визначте мету історії держави та права України як навчальної дисципліни.
7. Назвіть причини виникнення полісної форми держави та права на теренах України (Північне Причорномор'я та Приазов'я).
8. Назвіть грецькі найвідоміші міста-держави на території сучасної України.
9. Класифікуйте грецькі міста-держави за формою правління.
10. Визначте основне джерело права сарматської доби в Україні.

Завдання:

1. Заповніть таблицю «Методологія історії держави та права України».

1	Загальні методи пізнання	
2	Загальнонаукові методи	
3	Міждисциплінарні	
4	Спеціальні методи	

2. Заповніть таблицю «Характеристика основних підходів до періодизації історії держави та права України»

Підходи до періодизації:	
формаційний	цивілізаційний

3. Заповніть таблицю, визначивши хронологічні межі перебування кочових народів у Північному Причорномор'ї.

Назва кочового народу	Хронологічні межі перебування народу
Кімерійці	
Скіфи	
Сармати	
Готи	
Гуни	

4. Заповніть таблицю про стан державно-правового розвитку кімерійців

Різновид форми правління	
Особливості державного устрою	
Характеристика війська	
Джерело права	

5. Заповніть таблицю, яка характеризує державно-правовий розвиток у Скіфській державі:

Різновид форми правління	
Державний устрій	
Адміністративно-територіальний устрій	
Характеристика права	

6. Ознайомившись з фрагментом першоджерела «Геродот про життя кімерійців і скіфів. Історія. Книга четверта Мельпомена», визначте форму правління у Скіфській державі та дайте характеристику її державного та адміністративно-територіального устрою, підтверджуючи свої висновки цитатами із тексту документа.

ТЕМА 2. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО УКРАЇНИ КНЯЗІВСЬКОГО ПЕРІОДУ (IX – XIV ст.)

Кількість годин – 2.

Навчальні питання:

1. Теорії походження давньоруської держави.
2. Суспільний лад Русі.
3. Державний лад Русі.
4. Право Русі.

Навчальна мета заняття:

- ознайомити здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня з писемними джерелами права Київської Русі (IX – XIV ст.);
- удосконалити їх навички щодо опрацювання історико-правових джерел.

Література:

1. Бандурка О. М. Історія держави і права України: підручник. Харків : ХНУВС, 2019. 448 с. URL : <http://dspace.univd.edu.ua>.
2. Бурдін М. Ю., Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL : https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Istoriia-derzhavy-i-prava-Ukrainy_hrestomatiya_Bahdurka_2021.pdf.
3. Гапочка С. Н. Давня Русь IX-XIII ст.: навч.-метод. посібник для студ. 1 курсу. Вінниця : ВДПУ, 2008. URL : <https://ibib.ltd.ua/drevnyaya-rus-xiii-vvuchebno-metodicheskoe.html>.
4. Добробог Л. М., Цигульський С. М. Історія держави і права України: хрестоматія. Дніпро : ДДУВС, 2024. 71 с.
5. Тацій В. Я., Рогожин І. Історія держави і права України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. К. : Ін Юре, 2000. 648 с. URL : https://sites.znu.edu.ua/ua_statehood_history/sereda/Microsoft_Word_-_storVya_derzhavi_V_prava_ukra_ni__za_red__v_ya__tatsVya__t__1_.pdf.
6. Червінський В., Обушний М., Горбань Т. та ін. Історія України: Джерельний літопис. К. : ДП «Дирекція ФВД», 2008. 800 с.
7. Юшков С. Руська Правда. К. : Вид-во УАН, 1935. URL : <http://litopys.org.ua/yushkov/yu.htm>.
8. Правда Руська. Ізборник. URL : <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>.
9. Церковний статут Володимира. *Вікіпедія*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82_%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B0#cite_note-10.
10. Джованні з Плано-Карпіні – католицький чернець-францисканець, італійський місіонер. URL : https://www.google.com/search?gs_ssp=eJwBKADX_woJL20vMDJ0eTIwMAFKGdC_0LvQsNC90L4g0LrQsNGA0L_.

Ключові поняття³:

Верв – на Русі сільська громада, округа.

Дика віра – сплата за злочин, коли убивцю не виявлено або громада (верв) його не хоче видати суду.

Дика випа (поток) – ув'язнення, вигнання чи вислання з громади за розбій із наступним розграбуванням домівки розбійника та її спаленням.

Солод – напій.

Ногата – одна двадцята гривні.

Куна – у гривні було 25 кун, гроші взагалі.

Уборок – точно не встановлена міра місткості на Русі.

Гомоважень – міра солі на Русі.

Куна прикладна – гроші у практичному використанні.

Вікші – дрібна грошова одиниця на Русі.

Тіун огнищний – хранитель князівського дому (родинного огнища).

Тилеснія – обух, тильна сторона предмета.

Продажа – плата князеві за вчинену провину.

Свод – зведення конфліктуючих сторін, очна ставка для доказу злочину, полягав у тому, що власник украденої речі зобов'язаний був вказати, у кого він її придбав, другий мав показати на третього. На третьому свод закінчувався. Третій вважався конечним винуватцем і мав оплатити збитки.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Доведіть, що Київська Русь формувалася як ранньофеодальна монархія.
2. Дайте характеристику державному ладу Київської Русі.
3. Звернувшись до першоджерел, назвіть грошову одиницю України князівського періоду (IX – XIV ст.).
4. Вкажіть писемні джерела права України князівського періоду (IX – XIV ст.).
5. Доведіть існування права приватної власності на землю за часів Київської Русі.
6. Уважно ознайомтесь зі змістом Статутів князя Володимира про церковні суди та князя Ярослава (Велика редакція). Дайте обґрунтовані відповіді на питання:
 - як формувалися доходи церкви?
 - які верстви населення перебували під юрисдикцією церкви?
 - якими судовими справами опікувалася церква?
7. Чи характерний для Київської Русі смертний вирок?
8. Назвіть стадії судового процесу Київської Русі.
9. Вкажіть класифікацію судових доказів.
10. Хто виконував правоохоронні функції в Київській Русі князівського періоду?

³ Правда Руська. Ізборник. URL : <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>.

Завдання:

1. Заповніть таблицю, зазначивши зміст та прихильників основних теорій походження Київської Русі:

Назва теорії	Зміст теорії	Прихильники
Теорія хазарського походження Русі		
Норманська теорія		
Антинорманська теорія		
Теорія природно-історичного процесу		
Теорія великоруської етнічної основи Русі		
«Триєдина теорія»		

2. Заповніть таблицю «Суспільний лад України князівського періоду (IX – XIV ст.)» та обґрунтуйте свою думку, користуючись джерелами права:

Привілейовані верстви населення				Феодално-залежні верстви населення

3. Уважно прочитайте «Правда Руська (Список Карамзінський)» та заповніть таблицю:

Злочин	Покарання	Стаття/ті Руської Правди

4. Проаналізуйте статті 13, 14 «Руської правди» короткої редакції за Академічним списком та дайте відповідь на запитання:

«Чи розрізняє «Руська правда» право власності і право володіння?»

5. Прочитайте статтю із «Руської правди» великої редакції (за Троїцьким і списком):

«Якщо хто пізнає свою річ, втрачену ним або вкрадену у нього (а саме) коня, одяг або худобу, то йому не (слід) говорити «це моє», але (нехай скаже так) «піді на звід, (з'ясуємо), де ти взяв (її)». Якщо на зводі виявиться (той), хто винен (у привласненні чужої речі), то на того і впаде відповідальність за крадіжку; тоді він (тобто позивач) візьме свою річ, йому ж буде платити винний і за те, що пропало разом з виявленою річчю; якщо буде конокрад, то видати його князеві на потік (тобто для продажу в рабство? вигнання?); якщо-ж буде звичайний злодій, то йому платити 3 гривні.»

Чи можна стверджувати, що законодавець говорить про неправомочне володіння? Що, відповідно до статті, вимагається від правопорушника?

6. Знайдіть в «Руській правді» статті, які б свідчили про процеси посилення охорони приватної власності. Також з'ясуйте, від чого залежав розмір штрафу. Наведіть приклади.

7. Доведіть, що одне із основних призначень «Руської правди» – охорона приватної власності.

8. Звернувшись до Статуту Володимира Всеволодовича, визначте, як формувалось спадкове право Київської Русі та хто міг, відповідно до джерела, вважатися спадкоємцем.

9. Проаналізуйте письмові джерела Київської Русі та визначте становище жінки в суспільстві, аргументуючи свої висновки цитатами із документів.

10. Про що йдеться в уривку із Статуту Володимира Великого»?

«Якщо який-небудь купець зазнає корабельної аварії. Якщо який-небудь купець, відправившись з чужими грошима, де-небудь зазнає корабельної аварії або піддається нападу ворога, або (його) наздожене пожежа, то чи не творити над ним насильства, не продавати (його і його майно), але нехай, як почне ((виплачувати борг) погодно, так і платить, бо це нещастя від бога, а він (тобто купець) не винен, якщо ж він проп'є або програється, в (своєму) божевіллі завдавши збитків чужому товару, то нехай буде, як завгодно тим, чийм був той товар: чи чекають (поки він відшкодує їм збитки) – на то їх воля; чи продадуть (його і його майно) – на те (також) їх воля».

ТЕМА 3. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ЛИТОВСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД (XIV – XVII ст.)

Кількість годин – 2.

Навчальні теми:

1. Включення переважної більшості українських земель до складу Великого князівства Литовського, Руського і Жемантійського та Польського королівства та їх правовий статус.
2. Суспільний лад Великого князівства Литовського, Руського і Жемантійського.
3. Державний лад Великого князівства Литовського, Руського і Жемантійського.
4. Джерела права Великого князівства Литовського, Руського і Жемантійського.

Навчальна мета заняття:

- розкрити особливості розвитку держави і права в литовсько-польський період (XIV – XVII ст.);
- охарактеризувати вплив литовського законодавства (зокрема Литовських статутів) на розвиток правової системи українських земель;
- оцінити значення періоду перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського.

Література:

1. Бурдін М. Ю., Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL : https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Istoriia-derzhavy-i-prava-Ukrainy_hrestomatiya_Bahdurka_2021.pdf.
2. Гапочка С. Н. Давня Русь IX-XIII ст.: навч.-метод. посібник для студ. 1 курсу. Вінниця : ВДПУ, 2008. URL : <https://ibib.ltd.ua/drevnyaya-rus-xiii-vvuchebno-metodicheskoe.html>.
3. Литвин В. М. Історія України: Хрестоматія. К. : Наукова думка, 2013. 1056 с. URL : <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1312-4/978-966-00-1312-4.pdf>XVI.
4. Статути Великого князівства Литовського. *Студентська бібліотека*. URL : <https://studies.in.ua/shpora-hukr/273-17-statuti-velikogo-knyazvstva-litovskogo.html>.

Ключові поняття:

Велике князівство Литовське – багатонаціональна держава, до складу якої увійшли значні території українських земель у XIV-XVI ст.

Воєводство – адміністративно-територіальна одиниця у складі Великого князівства Литовського, на які поділялись українські землі (наприклад, Київське, Волинське, Брацлавське).

Литовська метрика – архів Великого князівства Литовського, що містить важливі документи з історії держави та права, зокрема й українських земель.

Литовські статuti (Перший, Другий, Третій) – основні зводи права Великого князівства Литовського.

Магдебурзьке право – міське самоврядування, яке отримували українські міста у складі Великого князівства Литовського, які регулювали життя в українських землях.

Повіти – дрібні адміністративно-територіальні одиниці у складі воєводств.

Руська (українська) мова – одна із офіційних мов Великого князівства Литовського, яка використовувалась в діловодстві та судочинстві в українських землях.

Руська знать (бояри, князі) – українська аристократія, яка інтегрувала до політичної еліти Великого князівства Литовського, зберігаючи при цьому свої політичні права та вплив.

Унія – різні форми об'єднання між Великим князівством Литовським та Польським королівством (наприклад, Кревська унія 1385 р., Люблінська унія 1569 р.).

Фільварок – велике шляхетське господарство, що орієнтоване на ринок, що було поширене в українських землях у складі Великого князівства Литовського.

Шляхта – литовська, польська та руська (українська) дрібна та середня знать, яка мала певні привілеї та брала участь у політичному житті Великого князівства Литовського.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Чи вплинула Кревська унія 1385 р. на окатоличення українського населення у складі Великого князівства Литовського? Обґрунтуйте свою відповідь.

2. Як вплинула Городельська унія 1413 р. на Волинське, Київське та Подільське князівства?

3. До яких держав у XIII – XVI ст. входила територія Закарпаття?

4. Яка доля спіткала Північну Буковину?

5. Яка держава була утворена після підписання Люблінської унії 1569 р.?

6. Як Люблінська унія 1569 р. вплинула на правове становище української шляхти та українського духовенства?

7. Як Люблінська унія 1569 р. вплинула на формування органів державної влади та управління?

8. Чи відбулося реальне об'єднання церков (православної і греко-католицької) після підписання Берестейської церковної унії 1596 р.?

9. Які причини виникнення козацтва?

10. Дайте характеристику війську запорізьких козаків. У чому полягає різниця правового становища реєстрового козацтва від нереєстрового?

Завдання:

1. Уважно прочитайте опис Великого князівства Литовського в «Хроніці європейської Сарматії» О. Гваньїні (див. першоджерела) та дайте характеристику території Великого князівства Литовського.

2. Продовжіть речення:

«В середині XIV ст. землі, що входили до Галицько-Волинського князівства, були поділені між...»;

«Землі Північної Буковини в XIV ст. залежали від..., а з XVI ст. разом із Молдавським князівством опинилися під владою...»;

«В сер. XVI ст. до Великого князівства Литовського увійшли такі українські землі: ...».

3. Оцініть вплив Великого князівства Литовського на державно-правовий розвиток українських князівств.

4. Заповніть таблиці:

«Суспільний лад в українських землях у складі Великого князівства Литовського»:

Привілейовані верстви населення				Феодално-залежні верстви населення

«Державний лад українських земель у складі Великого князівства Литовського»:

Центральні органи управління	Місьцеве управління

ТЕМА 4. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО УКРАЇНИ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДОБИ (XVII – XVIII ст.)

Кількість годин – 2.

Навчальні теми:

1. Соціальна диференціація українського козацтва та його правовий статус.
2. Запорозька Січ: військово-адміністративна організація і роль в державотворенні в Україні.
3. Юридичні наслідки Зборівської (1649 р.) та Білоцерківської (1651 р.) угод з Річчю Посполитою.
4. Постанова Земського Собору від 1 жовтня 1653 р. Рішення Переяславської Ради від 8 січня 1654 р.

Навчальна мета заняття:

- з'ясувати місце та роль різних соціальних верств (козацтва, шляхти, селянства, міщанства) у суспільно-політичному житті;
- виявити та аналізувати основні правові акти, звичаєве право та їх вплив на регулювання суспільних відносин;
- розуміти історичне значення козацько-гетьманської доби для формування національної ідентичності та правової традиції.

Формувати у здобувачів вищої освіти аналітичні, дослідницькі та комунікативні навички, які необхідні для глибокого розуміння історії державності України та її права.

Література:

1. Бурдін М. Ю., Логвиненко Є. С., Логвиненко І. А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум. Харків : Майдан, 2021. 890 с. URL : https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2FMB_Pravo/Istoriia-derzhavy-i-prava-Ukrainy_hrestomatiya_Bahdurka_2021.pdf.
2. Дорошенко Д. Історія України. К. : Освіта, 1993. 290 с. URL : https://shron2.chtyvo.org.ua/Doroshenko_Dmytro/Ohliad_ukrainskoi_istoriohrafii.pdf.
3. Тацій В. Я., Рогожин А. Й. Історія держави і права України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. К. : Ін Юре, 2000. Т. 1. С. 154-262.
4. Трофимук М. С., Чухліб Т. В. «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення). Львів : Світ, 2011. С. 277-289.
5. Шкуратенко О. В., Курас Д. І. Історія держави та права України (схеми та таблиці): навч. посібник. К. : «Видавництво Людмила», 2020. 170 с.
6. Прицак Л. Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. Київ, 2003. 499 с. URL : <http://history.org.ua/LiberUA/966-7021-70-%D0%A0%D2%90/966-7021-70-%D0%A0%D2%90.pdf>.
7. Зборовський трактат від серпня 1649 року. *Ізборник*. URL : <http://litopys.org.ua/suspil/sus79.htm>.

8. Білоцерківський мирний договір 1651. *Вікіпедія*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%80%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80.

9. Правобережна Україна. *Вікіпедія*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%B0_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0.

10. Словник.UA. *Портал української мови та культури*. URL : <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B0%D1%82>.

Ключові поняття:

Гетьманщина – напівофіційна назва території Лівобережної України, якою з 1667 по 1764 рік управляв гетьман.

Компут – список.

Правобережна Україна (Правобережжя, Правобічна Україна) – історико-географічна назва частини території України на правому березі Дніпра. Займала територію сучасних Вінницької, Житомирської, Кіровоградської, Київської та частково Черкаської областей. Термін «Правобережна Україна» трапляється в історичних документах від другої пол. 17 ст.

Провекти – прибутки.

Протекторат – поширена форма міжнародної васальної залежності малої і слабкої держави від великої і сильної. Зміст протекції обумовлюють конкретні обставини укладання союзу, але першою і обов'язковою його вимогою є воєнна допомога.

Трактат – договір, угода між державами.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть основні теорії походження козацтва та розкрийте кожну із теорій.

2. Прочитайте текст: *«Выбью з людской неволи народ руський, а что перше я воевал за шкodu и кривду свою, теперь буду воевать за нашу православную веру... Ставши над Вислою, скажу дальшим ляхам: сидите и молчите, ляхи! Дуков и князей туда загоню, а будут и за Вислою брикаться, найду там обязательно. Не останется тут на Украине нога ни одного князя и шляхтича, а захочет который с нами хлеб есть, пусть будет послушным Запорожскому войску...»*⁴. Кому належать ці слова? Дайте характеристику автору цієї заяви.

⁴ Тацій В. Я., Рогожин А. Й. Історія держави і права України. Академічний курс: підручник: у 2-х т. К. : Ін Юре, 2000. Т. 1. С. 155.

3. Доведіть, що Б. Хмельницький в розбудові держави діяв цілеспрямовано. Дайте характеристику органам публічної влади за статутом «Про устрій війська Запорізького» (червень, 1648 р.).

4. Керівники яких іноземних держав визнали Б. Хмельницького як монарха і відповідно до нього звертались? Свою відповідь обґрунтуйте цитатами із першоджерел.

5. Визначте форму правління молодій українській державі.

6. Назвіть основні джерела права Української козацької держави сер. XVII ст.

7. Назвіть основні джерела права Гетьманщини др. пол. XVII ст. – XVIII ст.

8. Як народно-визвольна війна сер. XVII ст. вплинула на систему кримінального права (вказати, які правопорушення зникли, а які види злочинів у кримінальному праві з'явилися)?

9. Дайте характеристику судочинству Української козацької держави сер. XVII ст.

10. Охарактеризуйте державно-правові процеси, що відбувалися в українських землях в др. пол. XVII ст. – XVIII ст.

Завдання:

1. Заповніть таблицю, порівнявши умови Зборівського трактату від серпня 1649 року та Білоцерківської угоди від 28 вересня 1651 року (Пункти спорядження і заспокоєння війська Його королівської милості Запорозького на комісії під Білою Церквою від 28 вересня 1651 року).

Зборівський трактат від серпня 1649 року	Білоцерківська угода від 28 вересня 1651 року

2. Накресліть схему адміністративно-територіального устрою та місцевого управління козацької держави сер. XVII ст.

3. Накресліть схему адміністративно-територіального устрою та місцевого управління Гетьманщини др. пол. XVII ст. – XVIII ст.

4. Заповніть таблицю:

Гетьмани України	
<i>Лівобережжя</i>	<i>Правобережжя</i>

5. Уважно прочитайте Березневі статті Богдана Хмельницького (21 березня 1654 року) та заповніть таблицю щодо правового статусу Української козацької держави та українського народу

Статті Богдана Хмельницького (21 березня 1654 року)			
	<i>без змін</i>	<i>зміни</i>	<i>особливості</i>
Суспільний лад			
Адміністративно-територіальний устрій			
Глава держави			
Судова система			
Права і вольності української козацької верхівки			
Військо			
Податки			
Українська козацька держава у зовнішніх зносинах			

6. Заповніть таблицю:

Назва документа	Гетьман, який підписав документ і з якою державою	Характеристика змісту документа
Гадяцький договір (16 вересня 1658 р.)		
Другі Переяславські статті (17 (24) 1659 р.)		
Батуринські статті (1665р.)		
Глухівські статті (1669 р.)		
Конотопські статті (1674 р.)		
Коломацькі статті (1687 р.).		

7. Дайте характеристику кодифікованим джерелам права періоду Гетьманщини (др. пол. XVII – XVIII ст.).

Назва документа	Основні положення
«Права, по которым судится малороссийский народ» (1743 р.)	
Збірник Ф. Чуйкевича «Суд и расправа в правах малороссийских» (1758 р.)	
Збірник В. Кондрат'єва «Книга, статут и прочие права малороссийские» (1764 р.)	
«Экстракт малороссийских прав» (1767 р.)	

8. Ознайомтесь з Конституцією Пилипа Орлика (1710 р.) та заповніть схему:

Повна назва Конституції	
Структура	
Мова документа:	
Основні положення Конституції	
Релігія	
Державний кордон	
Союзницькі відносини з:	
Права низового Запорозького Війська	
Влада Гетьмана	
Генеральна Рада:	
Генеральний Суд	
Функціональні обов'язки Генеральної старшини	
Правове становище жінок-вдів козаків та дітей-сиріт	
Магдебурзьке право надавалось/ залишалось містам:	
Формування бюджету для утримання військових формувань	

9. Заповніть таблицю «Характеристика цивільного права Гетьманщини»

Суб'єкти цивільного права		1.
		2.
		3.
Об'єкти цивільного права		1.
		2.
		3.
Повна дієздатність суб'єкта наступає	чоловіків	1.
		2.
		3.
	жінок	1.
		2.
		3.
Підстави для обмеження дієздатності суб'єкта		1.
		2.
		3.

10. Заповніть таблицю «Кримінальне право Гетьманщини»

Види правопорушень:	1.
	2.
Суб'єктом злочину визнавалась особа, яка досягла віку:	1.
Злочини:	1.
	2.
Покарання:	1.
	2.

ТЕМА 5. ДЕРЖАВА ТА ПРАВО УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX ст.). РЕВОЛЮЦІЯ ТА СПРОБИ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917-1920 рр.)

Кількість годин – 2.

Навчальні теми:

1. Кючук-Кайнарджійський договір з Туреччиною 1774 р.
2. Включення Криму до складу Російської імперії 1783 р.
3. Перетворення намісництв у губернії.
4. Адміністративна реформа початку XIX ст. Земська реформа 1864 року. Міська реформа 1870 року. Судова реформа 1864 року.

Навчальна мета заняття:

- з'ясувати особливості розвитку держави і права українських земель у складі Російської та Австрійської імперій (кінець XVIII – початок XX ст.);
- охарактеризувати адміністративно-територіальний устрій та правову систему українських земель у складі Російської імперії (губернії, земства, особливості застосування російського законодавства);
- описати адміністративно територіальний устрій та правову систему українських земель у складі Австро-Угорської імперії (коронні краї, Галицький сейм, особливості застосування австрійського законодавства);
- проаналізувати ключові етапи Української революції та діяльності Центральної Ради (Універсали, проголошення автономії, прийняття Конституції УНР);
- розглянути спроби відновлення української державності у період Гетьманату Павла Скоропадського та Директорії УНР;
- розвивати навички аналізу історичних джерел та юридичних документів;
- формувати вміння дискутувати та обґрунтовувати власну позицію щодо складних історико-правових питань.

Література:

1. I Універсал Української Центральної Ради. *Верховна Рада України*. URL : <https://static.rada.gov.ua/NEWSAJT/site/const/universal-1.html>.
2. II Універсал Української Центральної Ради. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-17#Text>.
3. III Універсал Української Центральної Ради. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-17#Text>.
4. IV Універсал Української Центральної Ради. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18#Text>.

5. Універсал Директорії Української Народної Республіки від 22.01.1919 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-19#Text>.

6. Директорія Української Народної Республіки. *Bikinedia*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1>.

7. Україна в XIX – на початку XX століття (конспект). URL : <https://geomap.com.ua/uk-uh5/709.html>.

Ключові поняття:

Автономія – право певної території на самостійне вирішення внутрішніх питань у складі будь-якої держави.

Акт Злуки (22 січня 1919 р.) – урочисте проголошення об'єднання УНР та ЗУНР в єдину Українську Народну Республіку.

Буковинський сейм – представницький орган Герцогства Буковина.

Галицький Сейм – представницький орган Королівства Галичини та Лодомерії.

Гетьманат Павла Скоропадського – форма державного правління в Україні у 1918 р. після розпуску Центральної Ради.

Губернія – основна адміністративно-територіальна одиниця Російської імперії.

Директорія УНР – найвищий орган державної влади відродженої Української Народної Республіки, який діяв з 14 листопада 1918 р. до 10 листопада 1920 р.

Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) – українська держава, проголошена на західноукраїнських землях колишньої Австро-Угорщини у листопаді 1918 р.

Земства – органи місцевого самоврядування в Російській імперії, запроваджені земською реформою 1864 р. (діяли на усіх українських землях).

Коронний край – адміністративно-територіальна одиниця Австро-Угорської імперії (Королівство Галичини та Лодомерії, Буковина).

Кріпосне право – система правових відносин, за якої селяни були особисто залежними від поміщиків та прикріплені до землі поміщика (скасовано в Російській імперії у 1861 р.).

Повіт – нижча адміністративно-територіальна одиниця, яка входила до складу губернії.

Українська держава – офіційна назва держави за часів Гетьмана Павла Скоропадського.

Українська Народна Республіка (УНР) – назва української національної держави, проголошеної III Універсалом Центральної Ради у листопаді 1917 р.

Універсали Центральної Ради – декларативні акти Центральної Ради, що визначали етапи боротьби за українську автономію та незалежність.

Центральна рада – представницький орган українського народу, створений у березні 1917 р.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Які адміністративно-територіальні одиниці існували на українських землях у складі Російської імперії? Назвіть їх особливості.
2. Охарактеризуйте правову систему, що діяла на українських землях у складі Російської імперії. Які основні законодавчі акти застосовувалися?
3. Що таке земства та яку роль вони відігравали на українських землях?
4. Які коронні краї включали українські землі в складі Австро-Угорщини?
5. Охарактеризуйте систему управління та правову систему в Королівстві Галичини та Лодомерії. Яку роль відігравав Галицький сейм?
6. Які особливості мало Управління Буковиною?
7. Порівняйте правове становище українського населення в Австро-Угорській та Російській імперіях. У чому полягали основні відмінності?
8. Охарактеризуйте діяльність Центральної Ради. Які основні етапи її розвитку?
9. Назвіть основні положення Універсалів Центральної Ради.
10. Коли і за яких обставин було проголошено Українську Народну Республіку?
11. Охарактеризуйте внутрішню та зовнішню політику Гетьманату Павла Скоропадського. Чим була зумовлена зміна влади?
12. Якою була роль Директорії у відновленні української державності?
13. Коли і за яких обставин було проголошено Західноукраїнську народну Республіку (ЗУНР)?
14. Яке історичне значення мав Акт Злуки УНР та ЗУНР? Чому не вдалося зберегти єдність держави?
15. Які основні уроки можна винести з досвіду Української революції 1917-1921 рр. для сучасного державотворення?

Завдання:

1. Проаналізуйте Універсали Центральної Ради. Визначте еволюцію ідей української державності в цих документах. Порівняйте їх зміст і значення.

	Дата проголошення	Основний зміст
I Універсал		
II Універсал		
III Універсал		
IV універсал		

2. Ознайомтесь з Конституцією УНР. Які основні принципи державного устрою були закріплені в цьому документі?
3. Дослідіть окремі положення Акту Злуки УНР та ЗУНР. Яке значення мало це об'єднання? Які перешкоди існували для його реалізації?
4. Порівняйте аналіз державотворчих процесів в УНР та Гетьманаті Павла Скоропадського: спільне та відмінне.

5. Оцініть правові засади державотворення Директорії УНР. Наскільки вони були ефективними в умовах громадянської війни та зовнішньої агресії?

6. Порівняйте адміністративно-територіальний поділ українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій наприкінці XIX – поч. XX ст. Визначте основні відмінності.

Рис. 1. Україна в XIX – на початку XX століття⁵

⁵ Україна в XIX – на початку XX століття (конспект). URL : <https://geomap.com.ua/uk-uh5/709.html>.

ТЕМА 6. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ДЕРЖАВА І ПРАВО УРСР У 1919-1991 рр.

Кількість годин – 2.

Навчальні теми:

1. Конституція УСРР 1919 р.
2. «Декларація про утворення СРСР» та укладення «Союзного договору» 30 грудня 1922 р. Остаточне юридичне оформлення Союзу Конституцією СРСР 1924 р.
3. Конституція СРСР 1977 р. і зміни в державно-правовому статусі союзних республік. Конституція УРСР 1978 р.
4. Закон «Про вибори» 1989 р. Закон «Про мови в УРСР» 1989 р.

Навчальна мета заняття:

– розкрити особливості держави і права українських земель в роки Другої світової війни, розвитку держави і права УРСР у 1919-1991 рр.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.
2. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29.04.1918 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300>.
3. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки: Закон УРСР від 20.04.1978 р. *Верховна Рада України*. URL : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>.
4. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19>.
5. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки: Постанова XI Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 15.05.1929 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316>.
6. Про державний суверенітет України: Декларація Верховної Ради Української РСР від 16.07.1990 р. № 55-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55>.
7. Про затвердження Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки: Постанова Надзвичайного XIV Українського з'їзду рад від 30.01.1937 р. *Верховна Рада України*. URL : <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html>.
8. Конституції країн світу. Конституційна Асамблея. *Електронна бібліотека НБУВ*. URL : <http://nbuviar.gov.ua/asambleya/index.html>.

Ключові поняття:

Декларація про утворення СРСР – ідеологічна заява про об'єднання радянських республік, що підкреслювала їх «добровільність» об'єднання.

Диктатура пролетаріату – політична система, що проголошувала владу робітничого класу через Ради.

Закріплення керівної ролі КПРС – Компартія офіційно визнавалася ядром політичної системи.

Конституція «розвиненого соціалізму» – інша назва Конституції СРСР 1977 р., що відображала стабілізацію радянської системи.

Конституція СРСР 1924 р. – офіційно закріпила створення СРСР, визначила структуру союзних органів, централізувала владу.

Конституція УРСР 1978 р. – адаптована під союзу Конституцію, але збереження другорядної ролі республіки.

Конституція УСРР 1919 р. – перша радянська Конституція України, прийнята III Всеукраїнським з'їздом Рад.

Мовна політика – початок процесу національного відродження, боротьби за права української культури та мови.

Націоналізація – передача приватної власності (землі, заводів тощо) у власність держави.

Плюралізм – початок відходу від однопартійної системи, хоч КПРС зберігала домінування.

Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів – основні органи влади, через які здійснювалося управління.

Союзний договір – юридичне оформлення СРСР як федерації, визначення компетенцій союзних і республіканських органів.

Унітарність у федеративній формі – Союз формально залишався федерацією, але централізація ще більше посилювалася.

Федеративність – передбачалося входження УСРР до складу РСФРР як формально рівноправної республіки (але з великою залежністю).

Централізм – практична перевага загальносоюзних органів над республіканськими, попри формальну федеративність.

Питання для самоконтролю:

1. Коли була прийнята перша Конституція УСРР?
2. Який клас, згідно з Конституцією 1919 р., мав здійснювати владу в УСРР?
3. Яку форму державного устрою встановлювала Конституція УСРР 1919 р.?
4. Яку роль у системі влади відігравали Ради?
5. Які основні принципи економіки закріплювала Конституція УСРР?
6. Коли було підписано Декларацію про утворення СРСР і хто став учасником об'єднання?
7. У чому полягала мета Союзного договору 1922 року?

8. Які республіки стали засновниками СРСР?
9. Яке значення мала Конституція СРСР 1924 року для статусу УСРР?
10. Чи справді союзні республіки мали рівноправність згідно з новою союзною Конституцією?

Завдання:

1. Вирішіть практичне завдання: «Юрист у 1919 році» та дайте відповідь на запитання.

Уявіть, що ви радник юстиції УСРР. Вам доручено підготувати короткий виступ для селянської громади із роз'ясненням положень нової Конституції.

Напишіть стислий текст звернення (до 50 слів), у якому:

- поясніть, хто тепер має владу;
- як змінилося ставлення до приватної власності;
- яку роль відіграють Ради.

2. Заповніть порівняльну таблицю «Декларація про утворення СРСР, Союзний договір, Конституція СРСР 1924 р.». Після заповнення зробіть висновок: чи була УСРР реально суверенною частиною федерації?

Таблиця для заповнення: «Федерація на папері чи в реальності?»

Критерій	Декларація про утворення СРСР (1922)	Конституція СРСР 1924 р.	Практика
Характер Союзу			
Права союзних республік			
Повноваження союзних органів			
Можливість виходу з СРСР, Центральне управління			

3. Вирішіть ситуаційне завдання: «Конституції 1977 (СРСР) і 1978 (УРСР)».

Ситуаційне завдання: «Юридичний аналіз у 1980-х».

Вам як юристу доручено підготувати аналітичну довідку для зарубіжного кореспондента про реальний стан справ із правами республік у СРСР після прийняття Конституцій.

Проаналізуйте:

- які повноваження формально були у республік;
- чому їх практично не використовували;
- чи могла УРСР реально вийти з СРСР?

Форма представлення: аналітична записка (70 слів) або публічне обговорення в парах/групах.

4. Заповніть таблицю та порівняйте два ключові закони УРСР 1989 року, які стали важливими сигналами початку змін.

	Дата ухвалення	Закон «Про вибори народних депутатів СРСР» (1989 р.)	Закон «Про мови в УРСР» (1989 р.)
Основна мета закону			
Нововведення у порівнянні з попереднім станом			
Хто виграв/отримав переваги			
Які сили виступали «за» і «проти»			
Соціальні наслідки, реакція населення			
Політичне значення для процесу демократизації			
Значення для України у процесі відновлення незалежності Дата ухвалення			

5. Ознайомившись з джерелом, Конституція УСРР 1919 р., заповніть порівняльну таблицю за прикладом:

Критерій порівняння	Конституція УСРР 1919 р.	Конституція України 1996 р.
Джерело влади	Влада рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів	Народ України як єдине джерело влади
Політичні права громадян	Лише для трудящих; «експлуататори» позбавлені прав	Усі громадяни мають рівні права незалежно від майнового чи соціального стану
Право приватної власності		
Форма державного устрою		
Органи влади		

Випишіть з тексту (вказуючи статті):

- Дві статті, що демонструють диктатуру пролетаріату.
- Одну статтю, яка описує структуру радянської влади.
- Одну статтю про позбавлення політичних прав певних груп громадян.

Проаналізуйте:

- Яка ідеологія лежить в основі цієї Конституції?
- Чи можна вважати її демократичною? Чому?
- Які права надавались трудящим і які були обмеження?

6. Зробіть аналіз окремих статей Конституції УСРР 1919 р.

Стаття (наводимо приклад)	Текст статті (скорочено)	Ключова ідея	Аналіз / Коментар
Ст. 4 (наприклад)	Влада належить трудоному народові в особі Рад	Диктатура пролетаріату	Демократія обмежена лише «трудовим» класом. Інші соціальні групи не мають політичних прав
Ст. 23 (наприклад)	Право голосу мають лише трудящі	Обмеження виборчих прав	Виборчі права надаються не всім громадянам, а лише «надійним» з точки зору ідеології

7. Ознайомтесь із наступними статтями Конституцій та заповніть таблицю:

- Конституція СРСР 1977 р.: ст. 1, 6, 72, 81, 108;
- Конституція УРСР 1978 р.: ст. 1, 3, 6, 69, 75.

Заповніть таблицю за прикладом:

Стаття	Положення в Конституції	Що проголошується	Реальний стан (короткий аналіз)
СРСР, ст. 6	КПРС – керівна і спрямовуюча сила суспільства	Партійна монополія	Уся влада фактично належала КПРС, вибори не були альтернативними
СРСР, ст. 72			
УРСР, ст. 1	УРСР – соціалістична державна робітників і селян	Ідеологічна модель держави	Демократичні інституції відсутні, влада зосереджена в руках партійного апарату
УРСР, ст. 6			

ТЕМА 7. РОЗБУДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Кількість годин – 2.

Навчальні теми:

1. Акт проголошення державної незалежності України 24 серпня 1991 року.
2. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.: його результати і наслідки. Л. Кравчук – Президент України.
3. Денонсування Союзного договору 1922 р. Верховною Радою України. Припинення існування СРСР.
4. Конституційний процес. Прийняття 28 червня 1996 року чинної Конституції України.
5. Розвиток української державності в умовах сучасного конституціоналізму.
6. Зміни до Конституції України щодо членства в ЄС і НАТО: правовий та політичний аспект.

Навчальною метою заняття є:

- аналіз основних етапів становлення та розвитку української державності в період з 1991 по 2024 рік,
- виявлення ключових політичних, правових, соціально-економічних та безпекових змін, що вплинули на формування сучасної моделі української держави.

Особлива увага приділяється конституційним трансформаціям, євроінтеграційному курсу, впливу Революції Гідності, зовнішній агресії та реформам, які стали визначальними у зміцненні незалежності та суверенітету України.

Література:

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. *Верховна Рада України*. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96 (зі змін. і доп.). *Відомості Верховної Ради України*. 2019, № 38, ст. 160.
3. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 07.02.2019 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2019, № 9, ст. 50.
4. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1991, № 38, ст. 502.

5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України 12.05.2015 р. № 389 VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2024, № 19, ст. 78.

6. Добробог Л. М., Цигульський С. М. Історія держави і права України: хрестоматія. Дніпро : ДДУВС, 2024. 71 с.

7. Конституції країн світу. Конституційна Асамблея. *Електронна бібліотека НБУВ*. URL : <http://nbuviar.gov.ua/asambleya/index.html>.

Ключові поняття:

Акт проголошення незалежності України – документ, ухвалений Верховною Радою УСРР 24 серпня 1919 року, який проголошував створення незалежної Української держави. Він став юридичною підставою для виходу України зі складу СРСР.

Декларація про державний суверенітет України (1990) – попередній документ, що заклав правову основу для проголошення незалежності.

Легітимація незалежності – референдум надав незалежності всезагального народного мандата, що було надзвичайно важливо для міжнародного визнання України.

Союзний договір 1922 р. – документ, що юридично закріпив створення СРСР як Союзу радянських республік, включно з УСРР.

Денонсування – 1919 року Верховна Рада України офіційно визнала втрату чинності Союзного договору, заявивши про недійсність правових підстав існування СРСР для України.

Білоруська угода (8 грудня 1919 р.) – угода між Україною, Росією та Білоруссю про припинення існування СРСР і створення Співдружності Незалежних Держав (СНД).

Конституційний процес (1919–1924) – період підготовки та обговорення першої Конституції незалежної України, який тривав кілька років через політичну нестабільність і суперечки.

Конституційна ніч – ніч із 27 на 28 червня 1924 року, коли після тривалих дебатів Верховна Рада України прийняла Конституцію.

Конституція України 1924 року – основний закон незалежної держави, який закріплює:

- принципи суверенітету, демократії, правової держави;
- розподіл влади (законодавча, виконавча, судова);
- права і свободи людини;
- унітарний устрій держави.

Українська державність – система історичних, політичних і правових процесів, що визначають формування та функціонування України як незалежної, суверенної держави.

Конституціоналізм – принцип і практика організації державної влади, що ґрунтується на верховенстві Конституції, розподілі влад, гарантіях прав людини та обмеженні влади законом.

Конституційний лад – система основних правових принципів, які визначають форму правління, устрій влади, права і свободи громадян та функціонування держави.

Конституційна еволюція – поступовий розвиток Основного Закону та пов'язаних з ним політико-правових інститутів.

Реформи конституційні – офіційні зміни до Конституції, які впливають на систему влади, правовий статус інститутів або політичний курс держави.

Правова держава – держава, у якій панує верховенство права, забезпечується незалежність суду та дотримання прав людини.

Політична трансформація – перехідні процеси у політичній системі країни, що впливають на структуру влади, її легітимність та ефективність.

Європейська інтеграція – процес наближення законодавства, інституцій та стандартів України до норм Європейського Союзу з метою майбутнього членства.

Євроатлантична інтеграція – стратегічний курс України на співпрацю з НАТО та набуття членства в Альянсі.

Конституційні зміни (2019 р.) – офіційно внесені доповнення до Конституції України, що закріпили європейський та євроатлантичний курс як незворотний.

Стратегічний зовнішньополітичний курс – визначений у Конституції напрям розвитку держави у міжнародному середовищі.

Суверенітет – незалежність держави у вирішенні внутрішніх і зовнішніх питань, у тому числі у виборі міжнародних партнерств.

Національні інтереси – базові цінності та стратегічні пріоритети, що визначають напрям розвитку держави.

Міжнародна правосуб'єктність – здатність держави бути стороною міжнародних договорів і брати участь у міжнародних відносинах.

Питання для самоконтролю:

1. Які події передували ухваленню Акта проголошення незалежності України?
2. Хто і коли проголосив незалежність України?
3. Який зміст містив Акт проголошення незалежності?
4. Яка роль Верховної Ради УРСР у цьому процесі?
5. Яку мету мав Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р.?
6. Які результати показало голосування на референдумі? Яка була явка?
7. Яке значення мав референдум для міжнародного визнання незалежності України?
8. Хто став першим Президентом України і коли його обрали?
9. Чому обрання Президента саме у день референдуму було важливим для легітимності нової влади?
10. Що таке Союзний договір 1922 року і яке він мав значення?

Завдання:

1. Вирішіть практичну ситуацію та напишіть правовий висновок.

Уявіть, що ви – радник юридичного відділу Верховної Ради УРСР 1991 року. Вам потрібно підготувати короткий правовий висновок (до 1 сторінки) щодо Акта проголошення незалежності України.

У коментарі до завдання дайте відповідь:

– Який правовий статус мав Акт?

– Чи можна вважати його декларативним чи нормотворчим актом?

– Як він співвідноситься з Декларацією про державний суверенітет України (1990 р.)?

Приклад правового висновку:

(Приклад) Правовий висновок щодо Акта проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року)

Дата укладання: умовно – вересень 1991 р.

Автор: студент(ка) спеціальності «Право».

Підстава для аналізу: Акт проголошення незалежності України, прийнятий Верховною Радою УРСР.

1. Юридичний характер Акта

Акт проголошення незалежності України є нормативно-правовим актом установчого характеру, ухваленим вищим представницьким органом державної влади – Верховною Радою УРСР. Він має значення конституційного акта, що закріплює правонаступництво України як незалежної держави, яка виходить зі складу СРСР.

2. Відповідність національному та міжнародному праву

Акт відповідає положенням Декларації про державний суверенітет України (1990), у якій передбачалося право на самостійне вирішення внутрішніх і зовнішніх справ.

У документі реалізовано принцип народного суверенітету, оскільки передбачено підтвердження рішення народу через всеукраїнський референдум.

Проголошення незалежності відбулося у відповідності до права народів на самовизначення, закріпленого у статті 1 Статуту ООН та Декларації ООН про надання незалежності колоніальним країнам і народам (1960 р.).

3. Правові наслідки

Скасовано дію союзного законодавства на території України.

Україна фактично почала створювати власну систему органів державної влади, суду, армії, фінансів.

Акт став правовою підставою для денонсації Союзного договору 1922 року.

Закладено основу для міжнародного визнання України як суверенної держави.

4. Висновок

Акт проголошення незалежності України є історико-правовим документом конституційного значення, що засвідчує правову еволюцію України від союзної республіки до незалежної держави з повним суверенітетом. Його зміст і форма відповідають принципам сучасного міжнародного права та демократичної державності.

2. Заповніть таблицю «Вибори і референдум: конституційно-правовий аналіз» та сформулюйте висновок: «Чому поєднання референдуму та виборів стало критичним для закріплення незалежності?»

Критерій	Всеукраїнський референдум	Вибори Президента України
Дата проведення		
Форма участі громадян		
Правове регулювання		
Легітимність і правові наслідки		

3. Прочитайте Угоду про створення Співдружності Незалежних Держав, заповніть таблицю та виконайте завдання.

3.1. Сформулюйте висновок (5-7 речень):

Чи створювала СНД наддержавний орган?

Чи зберігала Україна повний суверенітет?

Які положення угоди є політичними, а які – юридично зобов’язуючими?

3.2. Креативна частина (на вибір):

Напишіть короткий меморандум для МЗС України з оцінкою: чи варто ратифікувати цю угоду?

Уявіть, що ви – юрист міжнародного департаменту України у грудні 1991 року. Ваше завдання – проаналізувати текст Угоди про створення СНД та виявити її ключові правові положення. Ви готуєте висновок для МЗС України.

4. Підготуйте імітацію міжнародної пресконференції: один студент – журналіст, другий – юрист, третій – представник України.

Стаття/ Пункт угоди	Основна ідея (зміст положення)	Правове значення / Коментар юриста
Преамбула	Визначає розпад СРСР і необхідність створення нового об'єднання	Визнання юридичного припинення існування СРСР
Ст. 1	Сторони визнають одна одну як суверенні держави	
Ст. 2	Гарантії прав людини, національних меншин	
Ст. 3	Відмова від зовнішньої політики, яка суперечить інтересам інших	
Ст. 5	Врегулювання питань щодо розділу збройних сил	
Ст. 6	Спільні зобов'язання в рамках СНД (економіка, дипломатія)	

5. Опрацюйте вказані статті Конституції України та заповніть таблицю.

№ статті Конституції	Ключови й зміст (коротко своїми словами)	Яке право/ принцип/ орган влади описано?	Приклад із сучасного життя (реальний або гіпотетичний)	Чому це важливо для громадянина?
Стаття 1				
Стаття 5	Народ є єдиним джерелом влади в Україні	Принцип народного суверенітету	Вибори Президента, референдум про незалежність	Це гарантує, що влада в державі підзвітна народу
Стаття 24				
Стаття 40				
Стаття 60				
Стаття 85				
Стаття 106				

6. Заповніть таблицю на відповідність історичної події, дати та правових наслідків.

Подія	Дата	Короткий опис	Правові наслідки/ значення
1. Прийняття Декларації про державний суверенітет України	16 липня 1990 р.		Закріплено принципи державності: суверенітет, незалежність у зовнішній політиці, верховенство права
2. Серпневий путч у Москві	19-21 серпня 1991 р.		
3. Акт проголошення незалежності України	24 серпня 1991 р.		
4. Всеукраїнський референдум і вибори Президента України	1 грудня 1991 р.		
5. Денонсація Союзного договору 1922 року Верховною Радою України	грудень 1991 р.		
6. Біловезька угода про створення СНД	8 грудня 1991 р.		
7. Прийняття Конституції України	28 червня 1996 р.		

7. Порівняйте повноваження Президента України та Верховної Ради України у зазначені періоди конституційного розвитку та заповніть таблицю за прикладом:

Роки	Президент України	Верховна Рада України	Правова основа / подія (повна назва)
1996-2004	Широкі повноваження: самостійне призначення Прем'єр-міністра, формування уряду, право припиняти акти КМУ	Обмежений вплив на виконавчу владу, законодавча й контрольна функції	Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року
2004-2010			Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 8 грудня 2004 року
2010-2014			Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2010 від 30 вересня 2010 року у справі щодо конституційності Закону № 2222-IV
2014 – дотепер			Постанова Верховної Ради України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 року

8. Заповніть таблицю щодо форм правління в Україні, вказавши головні риси та повні назви правових актів, які визначали форму правління у відповідні роки.

Роки	Форма правління	Головні риси	Правова основа / подія (повна назва)
1996-2004	Президентсько-парламентська республіка	Президент мав значні повноваження: призначав Прем'єр-міністра, формував уряд, впливав на виконавчу владу	Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року
2004-2010			Закон України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 8 грудня 2004 року
2010-2014			Рішення Конституційного Суду України № 20-рп/2010 від 30 вересня 2010 року у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України № 2222-IV
2014 – дотепер			Постанова Верховної Ради України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 року

9. Схема-діаграма «Гілки влади + ситуація». Побудуйте структурну схему взаємодії гілок влади (законодавчої, виконавчої, президентської) у рамках парламентсько-президентської республіки в умовах:

- оборонного стану;
- європейських реформ.

Обов'язково відобразіть у схемі:

А) Яка гілка влади за що відповідає:

- Президент (зовнішня політика, безпека, надзвичайний стан);
- Верховна Рада України (законодавство, коаліція, контроль уряду);
- Кабінет Міністрів України (реалізація політики, управління, реформи).

Б) Які повноваження активуються під час війни (законодавчі ініціативи, мобілізаційні функції, спецкомпетенції).

В) Які рішення приймаються кожною інституцією у сфері реформ, євроінтеграції та безпеки.

Г) Стрілками позначте взаємозв'язки, контроль, підзвітність та співпрацю між гілками влади.

10. Заповніть таблицю, порівнюючи переваги та недоліки парламентсько-президентської моделі в умовах:

- мирного часу,
- війни,
- активної євроінтеграції.

Критерій	Мирний час	Період війни	Євроінтеграційний курс
Політична стабільність			
Гнучкість і швидкість ухвалення рішень			
Розподіл повноважень			
Контроль і баланс влади			
Відповідальність перед суспільством			

Для нотаток

Навчальне видання

**Кулініч Ольга Олександрівна
Добробог Людмила Миколаївна**

**ПРАКТИКУМ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА
УКРАЇНИ» ОBOB'ЯЗKOBOTO KOМПОНЕНТУ OCBITHЬOЇ ПPOГPAМИ
ПEPШOГO (BAKАЛABPCЬKOTO) PIBHЯ BИЦOЇ OCBITИ**

D8 «Право»

Редактор, оригінал-макет, дизайн – *А. В. Самотуга, К. А. Бут*

Формат 60x84/16. Друк – цифровий.

Гарнітура – Times New Roman. Ум.-друк. арк. 2,57. Обл.-вид. арк. 2,75.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 8112 від 13.06.2024 р.